

A Homoródok mente néprajzi értékei

Miklós Zoltán

Bevezető

A Székelyudvarhelyen éves gyakorisággal megrendezésre kerülő restaurátor konferencia részét képezi valamely tájegység jelentős kulturális objektumainak helyszíni szemrevételezése is. Ilyenkor a templomok és műemléképületek a tanulmányutak fő célpontjai, de a székelyföldi falvaknak megvan az a varázsuk, hogy a tradicionális állapotok révén magukra vonják a látogató figyelmét. A sajátos településszerkezet, az egyes tájegységekre jellemző építészeti egység, s ugyanakkor a szinte falvanként változó egyedi megoldások sokasága a falusi ingatlanokat az épített örökség részévé avatják. A lakóházak, a gazdasági épületek és az utcafrontokra épülő kapuk mind a sajátos életmód hű lenyomatai. Az utóbbi fél évszázad történéseinek tükrében még inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a csodálatot kiváltó falukép nem örök, és a legintenzívebb változások időszakába lépett. A központosított állami termelés erőszakos bevezetése, a magántulajdon megszüntetése mellett, a székely falu értékrendjét, jogszokásait és évszázados rendtartását semmisítette meg. A kollektív gazdaságok megszüntetése gazdasági potenciál és termelői tapasztalat nélküli munkaerőt szabadított fel. Innen pedig csak egy lépés vezetett a pár tíz évvel korábban még alapvető megélhetési forrást és társadalmi presztízst jelentő agrárszektor recessziója felé. A „modernitás” jegyében megélt mindennapok a kisközösségek életében is szembetűnő nyomot hagynak. Az életterek tárgyállományának kicserélődése, a lakóházak arculatának kavalcszerű változatossága, a tájidegen építészeti formák megjelenése felhívják a figyelmet arra, hogy nem csak a műemléképületek maradéktalan óvása megoldatlan kérdés, hanem a hagyományos falukép, az egyes tájegységekre jellemző háztípus és lakótér is nagyobb figyelmet érdemel, és szükséges az állapotok helyben történő konszolidálása. A vázolt irányelvek alapul szolgálnak a szervező intézmény számára. Úgy gondoljuk, hogy a restaurátorok szakmai köre is adekvát közeg a lokális értékek tudatosítására.

A Homoród folyók völgyeiben megtelepedett falvakba tett látogatás részét képezte a nyolcadik alkalommal megszervezett restaurátor konferenciának. A vidék egyik neves szülöttének – Jánosfalvi Sándor István – szellemében szükségszerűnek és feladatunknak tekintettük a térség kulturális értékeire felhívni a figyelmet: „*igyekedj hazádnak azon keskeny körét, melyben születted, vagy hol lakol* – bár-

milyen is az – megismerni és ismertetni”¹ A tudományos tanácskozás záró mozzanataként a Kis- és Nagy-Homoród néprajzi értékeit summázó előadást hallgathattak a résztvevők. Jelen írásban pedig – terjedelmi és műfaji kötöttség miatt – vázlatosan ismertetjük a néprajzilag egységesnek tekinthető tájegység tárgyi kultúráját, hangsúlyt fektetve az erőforrások kiaknázási módjára, a termelőtevékenységekre, az épített örökség legfontosabb jellemzőire, s nem utolsósorban a népművészeti hagyatéokra.

A Dél-Hargita, a Persány hegység északi nyúlványa és az Udvarhelyi medence keleti peremén húzódó dombság által közrezárt területen, a Homoród dél felé szélesedő párhuzamos völgyeiben sorakozó településfüzért soroljuk a szóban forgó tájegységhez. Behatárolása azonban korántsem egyszerű, hiszen vízrajzi szempontból az egykori Kőhalom járásból több települést, valamint az udvarhelyszéki Kányád községből további két falut is a tájegységhez sorolhatnánk. A társadalmi és építészeti homogenitást tartva szem előtt, a szűkebb értelemben vett Homoród menti falvak képezik jelen írás tárgyát.

Udvarhelyszék ezen változatos természeti és néprajzi vidéke három kisebb tájegységre tagolható. A Központi Hargita délnyugati előterében húzódó fennsík – *Havas-alja* – két települést rejt: Kápolnásfalva községet, és az 1968-tól városi ranggal felruházott Szentegyházát. A délre tartó *Kis-Homoród* folyó völgyében Lövéte község, Homoródmás község valamint Homoródkarácsonyfalva, Homoródújfalú és Oklánd falvakat összesítő Oklánd község együttesen alkotják a folyó nevével azonos tájegységet. Az ezzel párhuzamos *Nagy-Homoród* mentén egyetlen községben egyesül a kistáj összes települése: Abásfalva, Bágy, Gyepes, Homoródkeményfalva, Homoródremete, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Kénos, Lókod, Recsenyéd, Városfalva, és a község névadó települése Homoródszentmárton.

Napjainkban a Homoródok mente Székelyföld hátrányos helyzetű vidékeként van számon tartva. A közelmúltig az úthálózat milyensége ellehetlenítette a közlekedést, a vasút hiánya az áruforgalmat is megnehezítette. A térség hátrányos helyzetét hangsúlyossá teszi azon tény, hogy nem számolhatunk valós nagyvállalkozásokkal, az agrárszektorban még mindig nagy arányban alkalmazzák az élő munkaerőt, s az amúgy is gyenge termőképességű vidék agrárgépesítése nem kielégítő. Mindezen tényezők

¹ Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mentén. Kolozsvár, 1942.

együttes hatásaként megfogalmazható, hogy a falvak népességmegtartó képessége állandóan gyengül, s főként a zárt kisközösségekben az elöregedési jelenség megfordíthatatlan. Az utóbbi hat évtized rohamos népességcsökkenést idézett elő a tájegység mindegyik településén. Az 1941-es és 2002-es népszámlálási adatok összehasonlítása megdöbbentő tendenciát rajzol ki.² A főútvonaltól messzebb eső depressziós kisközösségek népességfogyása esetenként igen drasztikus. A jelzett időintervallumban Homoródremetén 78,89%-os, Gyepesben 71,63%-os, Lókodon 68,36%-os fogyást regisztráltak.

Hasonló körülmények közepette nem csoda tehát, hogy egész – elnéptelenedett – utcasorok őrzik a 19. századi építészeti jegyeket, s éppen a tehetetlenség és gazdasági potenciál hiányában maradtak meg „tradicionálisaknak”. Módszertanilag nem ítéljük megfelelőnek a kistáj mindegyik településének külön-külön történő taglalását, mert aránytalanná válna a bemutatás. Célunk összefüggéseiben láttatni a fellelhető kulturális értékeket. Igyekezünk kizárni az általánosítás veszélyét, és csomópontosítva tárgyaljuk a továbbiakban a Homoródok mente néprajzi hagyatékát.

Életmód

A székely faluközösségek értékrendjét a munkához és a földhöz való viszony határozta meg. Ez nem volt másként az általunk taglalt régióban sem. A megélhetéshez szükséges nyersanyag megtermelését és ennek feldolgozását még a 19–20. századok fordulóján is főként egyazon termelőegységen belül, azaz a családban valósították meg. Legnagyobb társadalmi presztízst a földbirtok jelentett, még akkor is, ha alacsony termelési kultúrájú és termelékenységű agrárvidékként tartották számon a Homoródok mentét. A természeti adottságok inkább az állattenyésztésnek, a takarmánytermesztésnek kedveztek. Ennek ellenére a legfontosabb termelőtevékenység a gabonatermesztés volt: a legjelentősebb termelési potenciált a kenyérgabona termesztése kötötte le.³ A kibontakozó gazdasági viszonyok a kistájon belül is differenciáltan jelentkeztek. A déli falvakban – Oklánd, Homoródújfalva, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Városfalva – zöldségből és gabonából egyaránt lehetőség mutatkozott a többlettermelésre. Az északi falvak – Kápolnásfalu, Homoródalmás, Lövéte, Gyepes, Homoródremete – alacsony termelőpotenciálja állandó gabonahiányt idézett elő. A termelés jövedelmezőségének kistájon belüli különbsége folyamatos belső munkamigrációt éltetett. A déli falvak napszámosokat és cselédeket főként az északi falvakból alkalmazták, s a fizetés többnyire termékekre korlátozódott. Egyfajta törekeny egyensúly volt jegyezhető a két térség között, komplementárisan kielégítve egymás igényeit. A gabo-

nát dúsan termő szászvidék nem képezhetett felvásárló piacot a déli falvakban megtermelt terményfölöslegnek, ugyanakkor az északi falvak lakóinak munkamigrációja a lehető legközelebbi térségre korlátozódhatott.

Az önellátásra berendezkedett Homoród menti falvak nem csak az élelem és takarmány megtermelésére koncentráltak. A hagyományos falusi közösségek a háztartásban nélkülözhetetlen eszközök, és a ruházat alapanyagainak beszerzésére/termesztésére, valamint ezek megmunkálására is összpontosítottak. Ha valamelyik faluban egyik vagy másik nyersanyaghoz nagyobb bőségben lehetett hozzájutni, az erre alapozott feldolgozó munka – a népi ipar – tömegjellegűt öltött, és a falu szakosodott központtá vált.

Az egyik legintenzívebb módon hasznosított nyersanyag a fa volt: a lakóházak, gazdasági épületek és szerszámok alapanyagát képezte. A Hargita fennsíkján fekvő Kápolnásfalu bővelkedett a fenyvesekben, ugyanakkor termőföldje nem tudta kielégíteni a családok igényeit. Már a 17–18. századi források a településen fejlett erdőgazdálkodásról tanúskodnak, s termékeiket gyakran a fejedelmi udvarok is igénybe vették. A Kis-Homoród és mellékágaik vízhozamát értékesítő vízfűrészek révén az évszázadok során deszkavágásra specializálódtak. Közvetlenül az államosítást megelőzően 38 ilyen feldolgozó egység üzemelt Kápolnásfalu területén. A deszka értékesítése a szekeres kereskedőkre hárult. Rendszerint tavasszal és ősszel indultak útra, egyrészt a kenyérgabona megszerzésére, másfelől pedig az állatok kitelettetését szolgáló takarmány előteremtése céljából.⁴ Értelemszerűen tehát cserekereskedelmet folytattak. A fakitermelés és értékesítés főként Kápolnásfalu nevével hosszható összefüggésbe, de kisebb mértékben Lövéte és Szentegyháza lakosai is – alacsony termőképességű agrárövezetük miatt – alapozták a deszkával történő cserekereskedelemre.

A völgy alacsony termőképességű falvai, jövedelmük pótlása céljából különféle házi- és kisipari termékek értékesítésére szakosodtak. Homoródalmás nevével méltán hozzák összefüggésbe az agyagművesség mesteriségét, bár a termelőtevékenység egykori létét csak a fennmaradt múzeumi tárgyak bizonyítják. A 16–17. századi források csupokról és nagy fazekakról tesznek említést, Hermann Ottó 1887-ben *csákos-bogláros bokályokról*, Herepei János – a 19. század végi tárgyi hagyatéokra hivatkozva – *fehér tányérokon vörös és kék díszítményekről* ír.⁵ A homoródalmási fazekasság a mázatlan edényektől eljutott a virágmotívumokkal díszített mázas edények égetéséig, mígnem a 19. század végén teljesen meg nem szűnt. A valamikori agyagművesség hagyományát egy cserépgyártó kisüzem őrizte meg, ám ez is az államosítás áldozata lett.

² Id. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (adatbázis). Forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/transdb.htm>

³ Oláh Sándor: Csendes csatatér. Kollektívizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962). Csíkszereda, 2001. pp. 35.

⁴ Molnár Kálmán: Adatok Kápolnásfalu népi erdőgazdálkodásához. In: Népélet a Kis-Homoród mentén. Szerk. Kardalus J. Szentegyháza, 1998. pp. 80–95.

⁵ Id. Kardalus János: A Homoródalmási fazekasság. In: Népélet a Kis-Homoród mentén. Szentegyháza, 1998. pp. 240–211.

A falvak határában található nyersanyagok hatékony kiaknázására kitűnő példa a Homoród menti mészégetés. Abásfalva, Homoródkeményfalva, Oklánd, Homoródkarácsonyfalva és Homoródmás lakói nem csak saját igényre, hanem árusítás céljából is égettek meszet. Egyes családok megélhetését alapvetően a mészégetés képezte, ugyanakkor a mezőgazdasági holt szezonban a mészégetők száma ugrásszerűen megemelkedett. Akárcsak a deszkával történő kereskedés esetében, a meszet is szekerek hordták el falvakra, s jól meghatározott arányban cserélték gabonára. A szászvidék jelentős felvásárlópiacnak bizonyult, de sokszor a mezőségi, vagy a Nyárad és Küküllő menti falvak bejárására is rákényszerültek.

A Homoródok mente nem csak mészköben és sóban bővelkedett, hanem alkalmasnak bizonyult nyers vasérc kitermelésére is. A Kis-Homoród északi, felső völgyében a korai történelmi időszakból bányászták a vasat. A lövétei vaselosztás és vastermelés kezdetéről a 16. század második feléből áll rendelkezésünkre írásos forrás.⁶ A helyi hagyomány az erdélyi fejedelemség korából származtatja az itteni vasműveséget. Fokozatosan fejlődő technológia, és egyre nagyobb számú munkás bevonása jellemezte, a viszontagságos sorsú termelőegységet. A bányászott ércet a helyben létesített kohó- és hámortelepen dolgozták fel. A valóságos ipartörténeti relikviának számító, a víz erejét hasznosító legutóbbi vasverőt (hámort) 1849-ben építették Szentegyháza határában, s az 1990-es évek elejéig volt üzemképes. Az ipari fejlesztés már nagyüzemi kitermelést és feldolgozást tett lehetővé, ami a környező falvak (Kápolnásfalva, Szentegyháza, Lövéte, Homoródmás) lakói számára egyben vonzó munkalehetőséggel is kecsegtetett. A fejlesztés, az erőforrások mennyiségéhez képest túl nagy volumenűnek bizonyult, ami a lassú regresszióhoz és nagyarányú munkanélküliséghez vezetett.

A Nagy-Homoród mentére tett látogatása során Orbán Balázs is kihangsúlyozta, hogy a bágyiak „*Szép szövésű pokrócaikról híresek és azzal messze vidékre kereskedést űznek*”.⁷ Az általa tapasztalt termelőviszonyok folyamatosan átalakulóban voltak, de még a 19. század első felében is a maszokszőnyeg és gyapjúcserge készítése nagyszámú bágyi család aktív foglalkozásaként volt jegyezhető. A háziállatok szőréből készített maszokszőnyeg nyersanyagát a tímároktól szerezték be. Továbbá felhasználták a posztványolóknál megmaradt gyapjúhulladékot, melyből ágyterítőket és lópokrócokat szőttek. Az igényesebb termékek gyapjúból készültek: szövés után a gyapjúcsergét megfestették, majd ványolóban lomosították.⁸ Ezen háziipari termékeket főként piacokon értékesítették. Kihasználták a közeli vásáros alkalmakat, ugyanakkor

jártasak voltak a nagyobb városok piacain is. A nagyipari termékek valamint a nyersanyag hiánya visszaszorította a szőnyeg és csergeszövet. A 19. század közepéig generációkon keresztül öröklődő foglalkozás volt, s számos család fő jövedelemszerző forrását képezte, mára a bágyiak körében is a szövés csupán rongyszőnyegeket előállítására szorítkozik.

Az önellátásra való törekvés a ruházat otthoni előállítását is magába foglalta. A növényi rostok (len, kender) feldolgozását, a vásárokról beszerezhető ipari termékek a 20. század első negyedétől egyre inkább kiszorították. A gyapjú, mint alapanyag használata még jóval későbbi idősakra is kitolódott, hiszen a posztó nehezen volt nélkülözhető a vastagabb ruházat elkészítésében. A mosás, szövés, fonás művelete a család nőtagjaira hárult, a fésülést és a gyapjúszövet vastagítását (préselését) már a vízi erővel működtetett ványolók segítségével végezték. Főként a Kis-Homoród erejét hasznosították vízfűrészek, malmok és ványolók működtetésére. Ezen népi ipari szerkezetek olyan számban voltak jelen a kistérségben, hogy a ványolók tulajdonosai Háromszék, Csík, Gyergyó övezetében saját maguk kutatták fel a posztószövetet, s szállították a ványolóba, majd vissza a tulajdonosoknak. Leginkább Lövéte bővelkedett posztóványolóknak, olyannyira, hogy Haáz Rezső is – ezen tipikus szerkezet leírása céljából – egy lövétei ványolót talált a legrepresentatívabbnak.⁹ A 20. század első felében a Szentegyháza és Lövéte közötti nyolc kilométeres völgyben 15 ványoló üzemelt, némelyik több emberöltőn keresztül öröklődött vérrokonsági ágon.

A bemutatásra kerülő kistérség lakosai számára prioritást mindig is a földművelés és a nagytestű állatok tartása jelentett. A fentebb részletezett foglalkozásköröket a lakosok nagy hányada az év bizonyos periódusaiban (mezőgazdasági holt szezonban) végezték, mások viszont képességeik függvényében specializálódtak valamely kisipari termelésre, ez képezve számukra a fő megélhetési forrást. Az ismertetett termelőtevékenységek mellett még számos olyan kismesterség volt fellelhető a településeken, amelyek csak a helyi közösség igényeit szolgálták ki, a hagyományos életmód és munkamódszerek visszaszorulása ezek megszűnéséhez vezetett. A legnagyobb változásokat a Homoródok mentén is a 19. század közepén élték meg a közösségek. A kisbirtokok által dominált agrárszektor lassan teljes állami felügyelet alá került. Elsőként a Nagy-Homoród mentén alakultak meg a szocialista szektor termelőszervezetei. 1962 tavaszáig az összes mezőgazdasági társulást és magángazdát termelőszövetkezetbe sorolták, s ezáltal lezárult a vidék kollektivizálása.¹⁰

A kollektív gazdálkodás jegyében zajló négy évtized itt sem telt másként, mint Erdély más vidékén. A viszonylagos közlekedési és gazdasági zártság azonban erőteljes migrációt idézett elő, mely állapot a bevezetőben jelzett drasztikus népességfogyást és a lakosság elöregedését

⁶ Mihály János: A lövétei vaskőbányászat története. Székelyudvarhely, 2008. p. 9.

⁷ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. 1868. CD-ROM.

⁸ Kardalus János: Maszokszőnyeg és gyapjúcserge készítése Bágyban. In: A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és Szászföld határvidékéről. Szerk. Cseke P. – Halász J. Csíkszereda, 2000. pp. 219–224.

⁹ Id. Haáz Rezső: A székely ványoló. In: Udvarhelyszéki tanulmányok. Székelyudvarhely, 1994. pp. 33–39.

¹⁰ Oláh id.m. pp. 79.

1. kép. Hagyományos utcaszélesítés – Homoródkeményfalva.

2. kép. A kő- és faépítkezés (boronafal) ötvözése révén emelt lakóházak – Lövete.

idézte elő. A fél évszázados technológiai űr miatt, a víz-szolgáltatott telkeken nem érhetek el hatékony termelést. Hasonló körülmények közepette azonban a mezőgazdaság is kényszerpályának, s sokak számára egyedüli jövedelemforrásnak bizonyult.

A falusi közösségek életszervezési stratégiáját számos külső hatás befolyásolta. A Homoródok mentével szomszédos Kőhalomszék szász falvainak szociális önszervezkedő példái követendő előképekként szolgáltak a székelyek által lakott települések számára. Nem csak az építészeti stílus tekintetében beszélhetünk bizonyítható szász hatásról, hanem a társadalmi élet intézményeinek szervezettsége is szász előzményekre utal. Áttekintve a Homoród menti ünnepi szokásrendet, olyan társadalmi intézményekre figyelhetünk fel, amelyek az erdélyi magyar néphagyományban szembetűnően ritkán fordultak elő, míg a szász falvak szokásrendjében szervesen beágyazódva voltak megtalálhatók. A szász–magyar kulturális kölcsönhatásokra összpontosítva Pozsony Ferenc egyik tanulmánya kitűnően példázza ezen folyamatot, valamint időbeli változásait.¹¹ A Homoród vidéki magyar falvakban – akárcsak szász szomszédainknál – a legényegyleteknek döntő szerepük volt a téli táncmulatságok megszervezésében. A karácsonyi ünnepkör némely eseménye is a kulturális interferenciával magyarázható, akárcsak a magyar nyelvterületen oly ritkán felbukkanó – de Homoródszentpéteren rendszeresen megrendezett – zártkörű asszonymulatságok. A húsvéthoz vagy pünkösdhöz kapcsolódó kakaslövés – Városfalván, Homoródszentpéteren, Homoródszentpálon és Recsenyédén – a közelmúltban veszítette el közösségi jellegét. Ez utóbbi szokás-elem is a szomszédos etnikai csoport néphagyományainak markáns tartozéka. A szász–magyar folklórkapcsolatokat a térbeli közelség, és a hasonló – földművelésen alapuló – életmód segítette elő. A 20. század közepétől kezdődő erőszakos kitelepítés, majd önkéntes kitelepedés kö-

vetkezésben a szász közösségek „elsorvadtak”, s egyben a kistérségre jellemző változatosságot eredményező kulturális kölcsönhatások is megszűntek.

Élettér

A Homoródok mentére tett látogatás során legszembetűnőbb sajátosságként az egységes építészeti stílus tűnik fel. A két Havasalajai település kivételével, ahol a székely építészeti hagyomány érvényesül, a Kis- és Nagy-Homoród folyók partja mentén fűzrszerűen megtelepedő falvakban erőteljes szász hatással ötvözött építkezési gyakorlat vált általánossá (1. kép). Nem annyira a lakóter alaprajzi változásában lelhető fel a másság, mint inkább az építőanyagok használatában, és a nyilvánosság irányában exponált térszervezésben. Az utcák előszeretettel követték a folyók és patakok mentét, s onnan terjeszkedtek fölfelé a környező domboldalakra. A terepviszonyokhoz alkalmazkodva, a kistérségben egyaránt megtaláljuk a párhuzamos utcaszervezetet, az orsósfalu típusát, a halmazos szerkezetet, de még a sorfalu típus is fellelhető. Az 1968-tól városranggal felruházott Szentegyháza sem tükröz urbánus arculatot, megjelenésében tipikus falusi képet őriz. A nagyobb tömegű ingatlanok tekintetében Lövete és Oklánd nevét kell kiemelnünk, mely települések épületei egy múlt századi mezővárosi arcúlatra emlékeztetnek. Vannak tehát jól észlelhető különbségek a településképek között, azonban summázható, hogy a Homoródok mentén általánosan a zárt frontok és aglomerált utcaképek, nem utolsó sorban, a folyó és patakok mentén kialakított utcák a dombokra kapaszkodó utcácskákkal váltakoznak.

Az építkezésben alkalmazott alapanyagok közül előbb a fa, majd egyre inkább a kő töltött be jelentős szerepet. Napjainkban Szentegyháza, Kápolnásfalu és kisebb mértékben Lövete lakóházai és gazdasági épületei őrzik hűen a boronafalás építkezés hagyományát (2. kép). A két folyó mentén az egyre délebbre telepedett falvak ingatlanjait tagadhatatlanul a szász hatás jegyében emelték. A jelenlegi kőépületek döntő többsége a 19. század

¹¹ Ld. Pozsony Ferenc: Homoród menti magyar népszokások. In: A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és Szászföld határvidékéről. Szerk. Cseke P. – Halász J. Csikszereda, 2000. pp. 243–256.

3. kép. Alápincézett kőház verandával – Gyepes (Fotó: Domokos Levente).

első felében váltotta fel a fából készített házakat. A vidék bővelkedik terméskőben, akárcsak a kötőanyagként használt mészből, így a tehetősebb gazdák nem csak a családi hajlékot, de csűrjeiket is kőből emelték. Az általános kőépítkezés a perifériára szorult családok esetében beteljesítetlen álom maradt. A 19. századi zsellércsaládok építkezési módját hűen őrzi egy homoródszentpáli magángyűjtő telkére betelepített nyílt ereszes, kétosztatú lakóház.¹²

A családi hajlék gyakran a telek egyik oldalán létesült, az ereszes, tornácos vagy verandás felével déli irányba tájolva. A telek mérete függvényében megkülönböztethető a keresztcsűrös és párhuzamos rendezési mód.¹³ A első típust a keskeny telkek esetében alkalmazták. Ilyenkor a lakóház az utcafrontra merőlegesen épült, mögötte pedig – az udvart lezárva – esetenként a háznál is nagyobb csűr kapott helyet. A szorosan egymás mellett sorakozó keskeny telkek rendkívül zárt utcaképet eredményeztek, amit még hangsúlyossá tettek a lakóháztól-lakóházig terjedő magas kőkapuk. Az ilyen típusú térszervezés is szász előképeket tükröz. A szellősebb, széles telkek alkotta utcákban már nem a keresztcsűrös elrendezés dominált. Az ugyancsak utcafrontra merőleges házzal szemközti oldalon építették fel a csúrt. A jószágok számára készített melléképületekre nagy hangsúlyt fektettek, hiszen az állatállomány képezte a vagyont.¹⁴ A párhuzamos telekrendezés esetén a ház meghosszabbításaként nyárikonyha, sütőkemence, vagy egyéb hasonló rendeltetésű melléképület kapott helyet.

A hegyaljai településektől dél felé haladva az Udvarhelyszéken általános faházak egyre inkább háttérbe szorulnak, átadva a teret a „szászosabb” kőházaknak. Szerkezetileg, s részben alaprajzilag is eltéréseket mutat a kőépítészeti hagyományokon alapuló változat. Ritkábban itt is feltűnik az eresz beugrásszerű kialakítása, de

¹² Id. Miklós Zoltán: Egyéni törekvés – közösségi érdek. A homoródszentpáli tájház létrehozásának előmunkálatai. Örökségünk. I. évf. 4. sz. 2007. pp. 26–27.

¹³ vö. Csiki Barna et al. Népi építészeti a Homoródok mentén. Forrás: <http://arch.eptort.bme.hu/29/29homorod.html>

¹⁴ Vass Erika: Ház a Homoród mentéről a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In. Acra Siculica. Szerk. Barti L. et al. Sepsiszentgyörgy, 2007. p. 561.

4. kép. 1823-ban faragott homoródalmási székelykapu – Csíki Székely Múzeum (Csíkszereda).

sokkal gyakoribb ennek kívülre kerülése. Az alápincézett típusoknál méretes kőtornácokat építettek, melyet ugyancsak eresznek, esetleg verandának neveznek. A tornác sosem fut végig a ház mentén – mint a faházak esetében – általában csak a lépcsőt és egy kisebb előteret magába foglaló építményről van szó (3. kép). Az alápincézés nélküli változat esetében az eresz helyében csak egy előtető jelenik meg, melyet közvetlenül a bejárat fölé emelnek.¹⁵ A tornác és a homlokzat díszítése az esztergályozott oszlop és a fűrészelt mellvéd. Továbbá a homlokzatszínt reprezentatív példája a vakolatdísz, melynek elterjedtét Malonyai Dezső is kihangsúlyozta: „a szász szomszédság révén jutottak magyarjaink ezekhez a romlott német renaissance és torzítottan barokk ornamentekhez, de magukévá teszi, keverve jó magyaros elemekkel”.¹⁶ A vakolatdíszeket nagyrészt mészhabarcsból készítették, s az ablakok mellett vagy ezek között, a ház oromzatán, valamint a kőoszlopos kapulábakon és gyalogkapuk feletti részen helyezték el. A 19. század közepéről megőrzött ilyen jellegű díszek mértani alakzatok, virág-, szár-, és levélmotívumok, melyeket évszámok és az építető személyére vonatkozó szövegek egészítettek ki. A vakolatdíszek fokozatosan a mértani alakzatokra szorítkoztak, az utóbbi fél évszázadban épült oromzatokról pedig teljesen kiszorultak.¹⁷

Az utcaképet meghatározó tényezők közül a kapuk igen fontos szereppel bírnak. A szóban forgó vidék kapuállítás szempontjából egy interferenciás övezetnek számít. Egyaránt megtalálhatók itt a faragott székelykapuk és a sajátos kőoszlopos kapuk. Mindkét típus esetében inkább a nyílok díszesek, melyeken változatos, fűrészszel kialakított lécs- és deszkamotívum-sorok jelennek meg. A fából készült kapuk felülete is csak részben díszített szegélydíszekkel, rozettákkal, sőt leggyakrabban sima kapulábakat állítottak. Díszített öreg kötött kapukat találunk Oklándon, Bágyban, Lövétén, sima zábéjú kapuk pedig

¹⁵ Csíki id.m.

¹⁶ Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. II. Budapest, 1909. pp. 174.

¹⁷ Id. Kardalus János: Utcater-díszítés a Homoródok mentén. Csíkszereda, 2001.

5. kép. Termésköböl hasított festett kőlábas kapu – Homoródszentpál.

6. kép. A Homoródok mentére jellemző monumentális téglakapu – Homoródszentmárton (Fotó: Domokos Levente).

Homoródszentmártonban és Kénosban állnak. A térség legrégebbi, 1809-re datált székelykapuja mindmáig az oklándi unitárius paplak bejáratául szolgál. Homoródmálás legrégebbi fennmaradt székelykapuját 1823-ban állították, jelenleg pedig a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum szabadtéri részlegén tekinthető meg (4. kép). Kápolnásfalu legrégebbi kapuját az almási kapunál egy évvel korábban faragták. Fennmaradását annak köszönheti, hogy az 1970-es években a székelykeresztúri Molnár István Múzeumban helyezték el. Abásfalván, Homoródszentmártonban és Homoródszentpálon egy sajátos típust: az egy darab termésköböl hasított kőlábas, festett kötött kapuk meglétét kell kihangsúlyozni (5. kép). A hegyaljai falvak kivételével a téglából, kőből épített nagykapuk dominálnak. A robusztos, nagy tömegű kapulábakat ugyancsak vakolatdíszek ékesítették, de ennél hangsúlyosabb áttört díszítést – az asztalosok és ácsok munkája révén – a nyílok kaptak (6. kép).

A Homoród menti falvak lakáskultúrája a családok vagyoni állapota szerint változhatott. Egy általános aspektust azonban feltétlenül hangsúlyoznunk kell, éspedig azon törekvést, hogy a 19. században dominánssá vált kőházakat festett bútorokkal rendezték be. A növekvő kereslet hatására olyan mértékben és minőségben készítették ezeket a berendezéseket, hogy a térség valóságos festőasztalos központként vonult be a köztudatba. Ezen festett berendezési tárgyak többsége egyetlen család férfitagjainak munkásságáról tesz bizonyosságot. A legrégebbi festőasztalos központként számon tartott Abásfalváról indult útra a bútorfestő Balázs család több nemzedéke, akiknek tevékenységéhez kötődött – Lövéte kivételével – az egész tájegységen folytatott munka.

A festő bútorasztalos Balázs Pál 1805-ben, öccse – a székely orgonakészítőként is jegyzett – Balázs Mózes 1823-ban született Abásfalván. Balázs Pál fia, az ifjú Pál 1837-ben már Homoródmáláson született, ahová pontosan a növekvő kereslet miatt költözött át a család. Az idősebb Pál és Mózes elődjeiről nincsenek ismereteink, azonban az 1801-es, 1810-es, vagy 1826-os évszámmal datált fennmaradt berendezések igazolják, hogy valaki/valakik

7. kép. Festett boríték Abásfalváról, id. Balázs Pál munkája (Haáz Rezső Múzeum tulajdona).

már ebben az időszakban mesterien művelték a bútorfestést. Azon feltételezést, miszerint az előbb megnevezett két Balázs fivér elődje bútorfestő lehetett valószínűvé teszi a fivérek korai és magas szintű munkássága. Az 1830-as évekkel kezdődőleg igen termékeny munkát végeztek, és letisztult stílussal követték az általuk meghonosított Homoród menti díszítésmódot (7. kép).¹⁸

Balázs Mózes vándor bútorfestőként a környékbeli falvak lakóinak bútorait és templomait virágozta. Bátyjának,

¹⁸ Kardalus János: Székely festett bútorok. Budapest, 1995. p. 19.

8. kép. A lövétei tájház tisztaszobája.

Pálnak (1833-as) átköltözése révén Homoródalmás vált a bútorfestés központjává. Fiával közösen főként helyben dolgoztak, de így is körülbelül háromszáz ház bútorait festették meg. A Balázsok munkásságának folytatója Felszegei András kerekes-asztalos volt. De részben rövid élete miatt, részben pedig a festett bútorok divatjának hanyatlása miatt munkáinak értéke nem hasonlítható a Balázsok alkotásaihoz.¹⁹

A Homoród menti bútorfestés egy következő központja Lövéte volt, ahol a 19. század elején egy sajátos stílus bontakozott ki. Ennek jelentős voltát az egy évszázados folytonosság is bizonyítja. A Balázsok munkássága sem marad nyom nélkül a településen. Hatásuk a lövétei bútorfestés második korszakaként számon tartott Bencze család tevékenységében mérhető. S végül egy harmadik generációról is beszélhetünk, melynek képviselője a 20. század elején asztaloskodó, fűrészmalom-tulajdonos: Klára Bandi néven ismert András András.²⁰

A Homoródok mentén települt falvak fennmaradt hagyatéka közül egyrészt a lokális népi építészet a legrepresentatívabb, ugyanakkor pedig szórványosan a családoknál még fellelhető, a tájházakban, magángyűjtőknél és közgyűjteményekben megtalálható festett bútorállomány a kistáj egykori anyagi kultúrájának a hű lenyomata.

Zárszó

A Kis- és Nagy-Homoród menti falvak ingatlanjainak nagy hányada méltán besorolható az épített örökség kataszterébe. Ha már nem is beszélhetünk teljesen egységes faluképről, utcák vagy utcarészletek őrzik a változatosság és a hagyományos mentalitás ötvözeteként tárgyiasult népi építészeti stílust. Valóságos kulturális vállalkozásoknak minősíthetők azon törekvések, amelyek ezen örökség megővésére irányulnak. Hasonló erőfeszítésként tarthatjuk számon a lövétei tájház éltetését (8. kép), vagy (a valószínű másodlagos elhelyezését) 1645-ös mestergerendával ellátott homoródalmási ingatlan emlékházzá avatását. Ellenpéldával is bőven szolgálhatunk. A konferencia résztvevői személyesen megtapasztalhatták, hogy a Szentegyháza határában található, műemlékké nyilvánított vashámor mára valóságos romhalmaz. Az összes fémlemeze az ócskavas begyűjtő telepre került, tetőzete beomlott, a faszervezetek elkorhadtak. Ugyanez a kép fogad a homoródszentpáli Pap-kúria szemrevételezése esetén is, s a felsorolást folytathatnánk a kritikus állapotban levő magánházakkal. Meggyőződésünk, hogy a térség meglátogatása során nem csak a műemléktemplomok látványa nyújtott kimagasló élményt, de a helyi közösségek életmódjára, anyagi kultúrájára is érdemes volt figyelmet fordítani.

Miklós Zoltán

Néprajzos

Haáz Rezső Múzeum

535600 Székelyudvarhely, Kossuth u. 29.

Tel.: +40-266-218-375

E-mail: mikloszoli@yahoo.com

¹⁹ Almási bútorfestők nyomában. Szerk. Bencze Ilona Székelyudvarhely, 2005.

²⁰ Kardalus id.m. pp. 72.